

2. Виховання та самореалізація особистості як філософська проблема (український контекст)

Галина Александрова, Денис Александров

УДК 316.74:37

Виховання ціннісно-орієнтованої особистості як соціальна функція сучасної вищої школи

Трансформація соціокультурних уявлень, зміна інструментальних ціннісних орієнтацій студентської молоді примушує по-новому подивитись на соціальну функцію сучасної вищої школи. Автори статті аналізують переваги гуманістичного підходу у вихованні ціннісно-орієнтованої особистості, соціально активного фахівця з широкими демократичними переконаннями, професійною етикою і відповідальністю. Аналітичною платформою дослідження проблеми становлення ціннісно-орієнтованої особистості стали теоретико-методологічні надбання постнекласичної соціології. Приділяється увага складнощам та перспективам ціннісного вибору в умовах багатозначного, динамічного соціокультурного простору.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, гуманізація освіти, особистість, постнекласична соціологія, реформування вищої школи.

The transformation of socio-cultural interests, the change of the instrumental values of student youth, compels to look newly at the social function of modern high education. The authors of the article analyze advantages of humanism approach in education of the valued-oriented personality, socially active specialist with wide democratic persuasions, professional ethics and responsibility. The methodological properties of postnonclassic sociology was selected by the analytical platform of research of problem of becoming of the valued-oriented personality. Attention is paid to the difficulties and perspectives of the valued choice in the conditions of semi-cultural, dynamic social space.

Key words: valued orientations, humanizing of education, personality, post-nonclassic sociology, reformation of higher school.

Пошук найбільш ефективних форм ідейно-виховної роботи серед студентської молоді, відродження ідей гуманізму особливо актуальні в сучасних умовах у зв'язку із загостренням в Україні національних і міжрегіональних суперечностей. За даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, за період 1992-2013 рр. наголошується тенденція до посилення ізоляціонізму та ціннісного спустошення, збільшуються показники дистанційованості молодих українців від базових цінностей [9, с. 336]. Такі несприятливі зміни в побудові національної ідентичності, постійне корегування інструментальних ціннісних орієнтацій сьогодні долається українським суспільством на межі гострих соціально-політичних та етнічних конфліктів.

На тлі соціокультурних перетворень найяскравішим індикатором змін є інститут освіти. Проникнення ринкових відносин в освітню сферу та суперечливі уявлення, що складаються в суспільній свідомості щодо

ролі освіти створюють об'єктивні передумови для дослідження аксіологічної складової навчання у вищій школі. Збільшення міри свободи в організаційно-управлінському плані, зміни методології викладання та змістових характеристик навчального матеріалу, а також використання комерційних механізмів впливу на університети визначають потребу в уточненні теоретичних і практичних засад виховання сучасних фахівців.

Провідні зарубіжні дослідники з філософії освіти відзначають, що на початку XXI ст. інститут освіти все більше виступає не як засіб розвитку особистості, а як умова професійної підготовки людини для задоволення потреб та інтересів соціуму. При цьому суспільні перетворення, з одного боку, призводять до девальвації, перегляду і оновлення традиційних суспільних цінностей, на які було орієнтовано освіту, а з іншого боку, ці перетворення сприяють розвитку нової ціннісної свідомості, що викликає необхідність застосування нових

підходів у її дослідженні [1, с. 46]. На наш погляд, звернення саме до морально-етичного знання може надати відповіді на питання про сучасну роль інституту освіти в системі суспільного відтворення, взаєминах освітніх процесів з економічними і культурними практиками, з динамікою ціннісних відносин в системі «суспільство – особистість».

Одним з найбільш обговорюваних за останні роки є підхід гуманітаризації освіти, а також його переваги у вирішенні протиріч між затребуваністю творчо мислячих, динамічних, соціально активних фахівців (бакалаврів і магістрів) і низькою активністю, споживчою позицією студентів в процесі навчання.

На ґрунті погіршення соціально-політичної та економічної ситуації відбувається поступове духовне спустошення студентської молоді. Класичний марксистський вислів: «бугтя формує свідомість» втілюється в індивідуалізмі, користолюбстві, космополітизмі студентства. Дедалі сильніше підривається авторитет інституту моралі, втрачаються традиції взаємодопомоги, в дефіциті стає порядність, доброзичливість, співчуття. Навпроти укоріняється байдужість, безвідповідальне ставлення до виконання громадського та професійного обов'язків. За цих умов все більш виразно простежується потреба у залученні до загальнолюдських цінностей, до культурних надбань інших народів, до збереження традицій перевірених часом.

Очевидним залишається факт, що саме гуманітарне знання і культура повинні стати ресурсом позитивних змін в соціокультурній ситуації аномії, що склалась. Соціальна функція сучасної вищої школи з виховання ціннісно-орієнтованої особистості в цьому сенсі має скеровуватись у бік формування особистості з широкими гуманістичними переконаннями, професійною етикою і відповідальністю. Це стає можливим шляхом зміни соціоцентричної парадигми освіти на антропоцентричну, таку, що концентрує увагу на розвитку особистості як суб'єкта культури (Е.В.Бондаревська, Б.З.Вульф, І.Ф.Ісаєв, Болотов В.О.) [2, с. 4; 3, с. 25; 4, с.14].

Осмыслиючи проблему розвитку студентської молоді в процесі залучення її до базових цінностей, дослідники (Н.Н.Вересов, О.Б.Даутова, А.Я.Флієр) відзначають, що отримання знань, нехай навіть шляхом

оволодіння способами професійної діяльності, все-таки залишається недостатнім, що слід говорити про освіту з позиції становлення етико-смыслового ставлення особистості до соціокультурних реалій [10, с. 37]. В цьому сенсі, пошук підходів до вирішення проблеми формування ціннісно-орієнтованої особистості має бути скерований на виявлення резервів демократизації інституту освіти, стимулювання розвитку гуманістичних відносин, відродження відчуття громадянськості та патріотизму, вдосконалення культури міжнародного спілкування, формування толерантності студентської молоді (Г.Д.Дмитрієв, І.Ю.Істошин, Н.С.Розов, В.В.Серіков та ін.).

Ідея становлення ціннісно-орієнтованого фахівця все більше пов'язується з розвитком ціннісно-емоційної сфери особистості, побудовою особистості не просто як суб'єкта діяльності, але як творця відносин із ціннісним світом (К.А.Абульханова-Славська, І.А.Зимня, А.В.Репринцев, Н.Є.Щуркова та ін.). Однак переважна більшість досліджень аксіології освіти ґрунтуються на раціоналістичному підході до визначення природи цінностей. При всіх безперечних евристичних перевагах цього методу, слід вказати на те, що в належній мірі не враховуються ірраціональні компоненти системи цінностей особистості, глибинні мотиви соціальної поведінки. Це означає, що сфера неусвідомлених детермінант поведінки (соціальних емоцій, смисложиттєвих відчуттів, інтересів) часто не потрапляє у дослідницьке поле, або елімінується взагалі.

Багато в чому подолати вказаний недолік дозволяє використання в дослідженні проблеми ціннісних орієнтацій студентства теоретико-методологічних надбань постнекласичної соціології. Адже, постнекласична соціологія трактує ціннісні орієнтації, з одного боку, як можливість вибору з мозаїки різноманітних можливостей і шансів, а, з іншою, як адаптацію особи до нестабільних, невизначених і багатозначних реалій, як механізм залучення і спосіб ідентифікації в багатополярному соціумі. У іншому світі розуміється раціональність і прагматизм ціннісного вибору та взагалі роль цінностей в процесі детермінації поведінки.

Відтак, відмінною рисою сучасної ціннісно-орієнтованої особистості стає все більша соціальна участь, яка виявляється у просторово-часовій орієнтації, коли особа

реалізує можливість екзистенціального самовизначення, намагається розвивати здібності, адекватно оцінювати реальність і брати в ній активну участь.

Невід'ємним атрибутом ціннісно-орієнтованої особистості стає відтворення культурно-символічних практик соціального поля. У ряді сучасних підходів признається, що суб'єкти керуються не стільки раціональністю, скільки обумовленістю, і організують свою діяльність, виходячи з отриманого досвіду, який має більш інстинктивно-оперативний, ніж раціональний характер. На думку П.Бурдьє, в соціальному полі формуються ціннісні орієнтації як атрибутивні системи зв'язків (навіть, якщо вони відкрито не спостерігаються), які історично розкриваються через схеми сприйняття, оцінки, системи схильностей і очікувань особистості [11, с. 76].

У новому прочитанні ідея становлення ціннісно-орієнтованої особистості вказує не стільки на практичний, розгалужений зв'язок індивіда з соціальним середовищем, який стає можливим за рахунок усвідомлення власних інтенцій з подальшою їх реалізацією в соціальній практиці, скільки починає розумітись як залученість у перебіг змін, які роблять можливою орієнтацію суб'єкта в рамках загальних традицій, звільняючи свідомість від сталих обмежень.

На думку соціологів постмодерну, ціннісна орієнтація, яка традиційно розглядалась як людський атрибут, причина і формуючий чинник соціального буття, має інтерпретуватись як абстрактне, динамічне і перехідне явище. Адже відомо, що головними методологічними принципами соціології постмодерна є релятивізм і плюралізм, відповідно до яких картина світу визнається позбавленою єдності і цілісності, а соціальні явища розглядаються як сукупність фрагментів, що не мають стійких зв'язків.

Оскільки постмодернізм фактично руйнує уявлення про суб'єкта, що діє незалежно і самодостатньо, в іншому світлі виявляється і проблематика ціннісно-орієнтованої особистості. Відбувається зсув акценту з особи як носія цінностей, навколо якого будувались пізнання, культура і суспільне життя, на розуміння ціннісних орієнтацій як швидкозмінних, нерегульованих, спорадичних, позбавлених постійної значущості [6].

Досліджуючи проблему ціннісних орієнтацій в єдності раціональних та

іраціональних складових, цінним напрацюванням сучасної постнекласичної соціології слугує узагальнення, що ціннісні орієнтації ілюструють «практико-інертне» вимірювання дійсності, яке розкривається і як об'єктивне обмеження («вага минулого»), і як міра соціальної активності, і як ступінь взаємодії суб'єктів.

Сучасні тенденції інтеграції соціального знання, а також інтенсифікація процесу пізнання в своїй сукупності сприяють переосмисленню соціоцентричної парадигми, посиленню «людиномірного» аспекту природничонаукових знань, що зумовлює гуманізацію і гуманітаризацію всієї системи освіти. Сутність сучасної гуманітаризації полягає у формуванні стилю мислення і діяльності, орієнтованих на засвоєння, розвиток і використання будь-якого знання як засіб гуманізації життя [5, с. 4].

За умов, коли колишні культурні засади суспільства деформовані, а нові ще тільки конституюються (і вдають із себе хаотичну, суперечливу сукупність суб'єктивних установок, соціально-політичних поглядів, моральних позицій тощо), молодь потребує активного знайомства із загальнолюдськими, історично сформованими, нескороминущими цінностями й науковими концепціями світового розвитку. Соціально-етична функція сучасної вищої школи насамперед полягає в тому, щоб допомогти студентській молоді визначитись в фундаментальних ціннісних координатах та захистити її від небезпеки крайнього прагматизму, що формується в результаті прагнення досягти життєвого успіху та вершин добробуту за будь-яку ціну.

Виховання ціннісно-орієнтованої особи на основі гуманістичного підходу переслідує основну мету – допомогти особистості глибше реалізувати свою людську сутність, стати духовно багатше і людяніше, не допустити своїми діями відчуження себе й інших від власності, влади, природи тощо, гармонійно поєднувати своїм способом буття професійну раціональність і мораль, здатність розпізнавати і творити гуманістичні цінності.

В освітньому процесі формування ціннісно-орієнтованої особистості є складовою соціалізації студентів, тривалим процесом, змістовою ознакою якого є сукупність доцільних взаємодій всіх суб'єктів освітнього простору, що сприяють усвідомленню особою соціально і професійно значущих цінностей. Сутність

ціннісно-орієнтаційного виховання вбачається в цілеспрямованій допомозі студентській молоді в осмисленні й коректній оцінці соціальних значень тих чи інших явищ, процесів і об'єктів дійсності, формуванні в зв'язку з цим особових сенсів професійної діяльності. Оскільки особовий сенс є результируючим віддзеркаленням права вибору особи в її оцінках, преференціях, симпатіях, то призначення ціннісно-орієнтаційного виховання, (що розуміється авторами у широкому контексті) полягає у формуванні інтелектуально-етичної свободи вибору особистості.

Методична складність в організації цього типу виховання полягає в тому, що на відміну від інших видів виховної діяльності формування ціннісно-орієнтаційної особистості не має власного предмету та конкретного змістового навантаження в строгому сенсі цього слова. Річ у тому, що в сучасних умовах формування ціннісних орієнтацій багато в чому залежить від того, що в той чи інший момент є об'єктом оціночної діяльності, тобто що сприймається оперантно як цінність, або не цінність. Відзначимо, що студентська молодь часто приймає за цінність те, що такою насправді не є, та навпаки [7, с.98].

До специфічних особливостей виховання ціннісно-орієнтаційної особи відноситься розумне надання максимальної свободи вибору. Виключення примушення в будь-яких його формах вказує на необхідність використання переваг гуманістичного підходу. Основними об'єктами, до яких повинне бути сформоване адекватне ціннісне ставлення, є суспільство, колектив, людяність як вища цінність, професійне зростання. Кожен з цих об'єктів осмислення і оцінювання в конкретному випадку дає низку реальних цінностей (наприклад, мир, взаємодопомога, родина, Батьківщина та її захист, здоров'я, праця) [8].

Отже, гуманістичний підхід має свої евристичні переваги у формуванні ціннісно-орієнтованої особистості фахівця. Він передбачає поетапне, планомірне впровадження такої системи форм і методів організації навчально-виховного процесу, яка дозволить зробити навчання невід'ємною складовою формування високоморальної особистості. Гуманістичний підхід покликаний забезпечити в освітньому плані інтеграцію всього комплексу професійних знань на основі багаторівневого синтезу

добробку гуманітарних і природничих дисциплін.

При цьому слід відходити від вузького розуміння гуманізації як процесу посилення лише гуманітарного знання, адже гуманізація більш синонімічна ідеї всебічного розвитку, ніж ідеї гуманітаризації, з якою вона пов'язана основною метою. Гуманістичний підхід орієнтований на виховання цінностей громадянськості, інтернаціоналізму, толерантності, на формування і вдосконалення внутрішньої гуманітарної культури (об'єднує в собі високий інтелектуальний, етичний та естетичний розвиток), що у результаті виявляється в орієнтації особистості на загальнолюдські морально-етичні цінності.

Таким чином, шлях ціннісно-орієнтованого розвитку особистості полягає в стимулюванні ціннісно-сислової діяльності, в якій на світоглядному рівні формуються доцільні морально-етичні зв'язки в індивідуальній картині світу. Гармонійне становлення ціннісно-орієнтованої особистості забезпечується єдністю когнітивного та емоційно-поведінкового компонентів ставлення особистості до культурних нашарувань. Воно виявляється як процес послідовного сходження студента від пробудження потреби у власному ціннісному збагаченні і наполегливому гуманістичному розвитку до актуалізації потреби донести свій ціннісний потенціал іншим.

Управління процесом становлення ціннісно-орієнтованого студентства передбачає використання спеціальних засобів впливу (створення проблемних ситуацій, ситуацій вибору цінностей, спеціальне навчання прийомам ціннісної діяльності, застосування завдань на ціннісне орієнтування тощо), що створюють умови для накопичення студентством ціннісного досвіду. Зміст останнього дозволяє зробити висновок про рівень духовного розвитку, про процес засвоєння соціальних практик, про трансформацію особою шаблонів поведінки, що вибірково вводяться у власні поведінкові стандарти.

Значущість ціннісної проблематики зростає у міру збільшення числа нестійких явищ в соціальному житті. Доволі показово, що ХХІ ст. названо ЮНЕСКО «століттям людського чинника», коли на перший план виходить гуманістична і культурно-творча місія соціальних взаємодій, що найяскравіше виявляють себе в задоволенні духовних потреб людей і конкретних людських

співтовариств. Виховання ціннісно-орієнтованої особистості покликано відтворювати в суспільній свідомості ідеї самоцінності особи, зберігати ментальні підстави освіти і виховання, розвивати здібності до соціально-педагогічної творчості.

Якісні зміни в організації діяльності вищої школи виражають надію, що у недалекому майбутньому можливо буде подолати відому однобокість в освіті, забезпечити підготовку фахівців не тільки з належною професійною кваліфікацією, але й гуманістичною орієнтацією, полікультурним світоглядом, здібних до системного аналізу складних проблем сучасного соціального буття та адекватного визначення свого місця в ньому.

1. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. – М.: Культурная революция, Республика, 2006. – 269 с.
2. Болотов В. Главный ресурс человеческой свободы // Новые ценности образования. – Вып. 5. – М.: Инноватор, 1996. – С. 6-14.
3. Бондаревская Е. В. Личностно-ориентированное образование: опыт разработки парадигмы. – Ростов н/Д., 1997. – 28 с.

4. Вульффов Б. З., Харькин В. Н. Педагогика рефлексии / Вульффов Б. З., Харькин В. Н. – М., 1995. – 111 с.

5. Гершунский Б. С. Концепция самореализации личности в системе обоснования ценностей и целей образования / Б. С. Гершунский // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 3-7.

6. Делёз Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? / Пер. с фр. С. Н. Зенкина. – М.: Ин-т экспериментальной социологии, 1998. – 288 с.

7. Лещинский В. И. Педагогическая технология личностной ориентации. – Воронеж: Изд-во им. Е. А. Болховитинова, 2001. – 157 с.

8. Педагогика. Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. Заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В. А. Сластенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 576 с.

9. Саенко Ю. Молодь: зміни в суспільній свідомості / Ю. Саенко // Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: ІС НАНУ, 2013. – С. 334-340.

10. Флиер А. Я. Культурология 20–11. Авторский сборник статей и эссе / А. Я. Флиер. – М.: Согласие, 2011. – 560 с.

11. Bourdieu P., Wacquant Loic J. D. An Invitation to Reflexive Sociology / Pierre Bourdieu, Loic J. D. Wacquant. – Chicago: University of Chicago Press, 1992. – 348 p.

Людмила Афанасьєва, Наталя Глебова

УДК 111.32:316.612:177.7

Світоглядно-ціннісний потенціал соціальності в контексті гармонізації українського освітнього простору

За сучасних умов розбудови в Україні соціально-правової держави та громадянського суспільства дедалі важливішого значення набуває світоглядне, філософсько-аксіологічне осмислення освіти як однієї з найбільш значущих людських цінностей, місця та ролі світоглядного потенціалу освіти як чинника соціальності людини у системі цінностей сталого соціального розвитку, на який зорієнтовані трансформаційні процеси у нашій країні. Здійснений автором у світоглядно-методологічному аспекті соціально-філософський аналіз сутності та аксіологічного потенціалу української освіти, як важливого соціокультурного феномена, дозволить виявити ряд особливостей перебігів сучасних освітніх процесів визначити своєрідність і значення освітніх парадигм, світоглядно-методологічних засад та особливостей їх зміни в контексті глобалізаційних змін.

Ключові слова: культурно-освітній простір, людиновимірність, світоглядно-ціннісний потенціал, соціалізація, філософія освіти.

In the current situation in Ukraine building social and legal state and civil society increasingly important ideological, philosophical and axiological understanding of education as one of the most important human values, the place and role of ideological potential of education as a factor of social rights within the values of sustainable social development, which focused transformation process in our country. By the author in the outlook and methodological aspects